

trebuje podatke iz slovenskih pisateljev in pesnikov, si mora vse gradivo sam zbrati in vsaj v glavnem pregledati vse pisane in tiskane vire. Da je to ogromno delo in da se pri tem mnogo prezre in sploh ne doseže, je jasno vsakemu, ki je kdaj kaj takega že sam delal.

Zadnja leta sem za svoje razprave iz zgodovine slovenskega jezika dostikrat bil prisiljen, da sem se ob pomanjkanju narečnega gradiva zatekel k narodnim pesmim, pripovedkam in podobnemu blagu. Pri tem sem si nujno moral odgovoriti na vprašanje, kako je treba izdano gradivo uporabljati, kaj je zanesljivo, kaj ni itd. Ker sem o tem že pisal in bo članek nemara v doglednem času izšel, tukaj o tem vprašanju ne bom n drobneje govoril. Žal pa moram ponoviti lamentacijo, da tudi tukaj še nimamo nobene monografije o jeziku v slovenskih narodnih pesmih, pripovedkah ipd. Že n drobne prozodične analize bi mogle marsikdaj tudi vsebinsko in oblikovno pojasniti narodne pesmi.

Še o marsičem bi se dalo govoriti, n. pr. o zbiranju vseh vrst imen (osebnih, priimkov, najrazličnejših zemljepisnih imen itd.) iz vseh zgodovinskih virov (tudi starih katastrskih map) od najstarejših časov pa do danes ter izdelavi in izdaji takega imenskega slovarja. Tudi o potrebi zbiranja gradiva iz makro- in še bolj mikrotoponimije bi bilo koristno malo razmišljati; prav tako o razširitvi slovenskega lingvističnega atlasa na besedotvorje, leksikon in sintakso. Zahteve po tem gradivu iz slovenščine so že za splošno slovanski lingvistični atlas od dne do dne večje in nujnejše.

A za to pot naj bo dovolj.

Jože Pogačnik

O ZGRADBIL BRIŽINSKEGA SPOMENIKA*

Za razloček od drugih evropskih narodov za Slovence velja bolj, da je po začetnih krizah, ki jih je prinašala nasilna pokristjanitev, metafizični sistem religiozne ideje dobil duhovno prvenstvo. Svetovnonazorska signatura časa pred XV. stoletjem pri nas je izrazito antinaturalistična in antiracionalistična. Ljudje so religiozno in moralno včlenjeni v cerkev, kar vnaprej izključuje vsakršna teženja po individualnosti. Le-ta bi bila v nasprotju z univerzalnim zakonom cerkve, izven katere ni bilo družbe. Kdor je šel preko tega, je moral biti pripravljen na težke posledice in osamljenost. Religiozni transcendentalizem in univerzalizem obvladujeta slovenski srednji vek kot sistem edinstvene sklenjenosti in zaprtosti. Zato književne spomenike tega časa označuje eno: *človek se v njih razodeva v kolektivni obliki*.

V teh stoletjih sta notranje in zunanje življenje na Slovenskem gledani skozi pajčolan vere, otroške zmedenosti in spoznavnih blodenj. V življenju ni

* Sestavek je odlomek iz italijanske razprave *Riflessi dei movimenti letterarii europei sulla letteratura slovena antica*, ki izide v IX. letniku rimskih *Ricerche slavistiche*. Zato obravnava samo vprašanja, ki so trenutno znanstveno nesporna, medtem ko zavestno izpušča poskuse E. Sieversa, ne govori o slovaških in ne navaja ugotovitev Dunajčana Franza Zagibe, o čemer bo treba ob priložnosti kaj več spregovoriti. To tem bolj, ker gre za nekaj zares izvernih dognanj, ki pa so v množici Slovincem nasprotnih hotenj skrita, in tako naši javnosti kakor znanosti popolnoma neznan.

nič stalnega; trdna je le varuhinja božje besede — Cerkev, ki pripravlja ljudi na onstranstvo. Kolektivna usodnost leži nad življenjem in ga vklepa v obroč, iz katerega se je bilo težko prebiti. *Brižinski spomeniki* ali *stiški rokopis* govore sicer o življenju; toda izrazito teocentrični vidik je njegove pojave oblike razmejil v grešne in čiste ter jih kanoniziral za občo veljavnost. Individualne zavesti o človeku kot svetu za sebe ni, zaradi česar se je tudi sistem literarnih vrednot v primeri z antiko spremenil. Za srednji vek je značilen monopol nad izobrazbo, ki je delež samo višjih slojev. Med državo in ljudstvom obstaja prepad, ki je temelj za notranjo in zunanjo vezanost človeka te dobe. Literatura, ki nastaja, je receptivne narave. V antiki je umetnost imela estetski smisel, srednji vek pa je uporabljal neestetske kriterije. *Avtonomnost oblik se je izgubila in literatura je postala samo instrument cerkveno-vzgojnega dela.*

Izrazit primer tega so *Brižinski spomeniki* (med 950 in 1050), ki imajo svoje poreklo v karolinški renesansi. Duhovno središče na dvoru Karla Velikega si je utiralo pota preko duhovske in svetne gosposke v najširše predele imperija. Vloga samostanskih oficin in skriptorijev, ki se je začela za Karla Velikega, se je kasneje osamosvojila in dosegla stopnjo samostojnih kulturnih centrov. Na Slovenskem se s tem začenja proces »evropeizacije«¹. Odnos med oblastjo in cerkvi prirejeno literarno dejavnostjo pa je najlepše izpričan v pismu Karla Velikega opatu Baugulfu iz Fulde (med 780—800). Takole slove: »-cum autem in sacris paginis schemata, tropi et cetera his similia inserta inveniantur, nulli dubium est quod ea unusquisque legens tanto citius spiritualiter intellegit, quanto prius in litterarum magisterio plenius instructus fuerit.«²

Analiza *II. Brižinskega spomenika* pripoveduje, kakšne črte ima ta, pravzaprav edini predstavnik slovenske literarne dejavnosti v obdobju romanike. Glede na poreklo združuje liturgični in dikcijski način, uveljavljen v frankovski kulturi, z jezikovnimi in teološkimi znaki ciril-metodijskega obdobja (t. im. klasični paleoslovenizmi). Vsebinsko se deli na dva dela, od katerih je prvi po znanim principu, da je biblijski stari zakon predpoda novega, nekakšna anabasis drugega dela. Razdelitev vsega spomenika na smiselne in sintaktično zaključene odstavke dá 15 enot, katerih središče je v govorniškem vzkliku: *Têmi, têmi ti se dêli bogu približaše*, ki je v sklopu celote osma, osrednja enota. V okviru tega gre dalje za simetrijo kompozicije ali paralelizem posameznih členov, ki pa niso dani v linearnem sopostavljanju, ampak v kavzalnem neksusu. To se v praksi kaže takole: 1. in 15. člen sta si v odnosu: pradedov greh je vzrok smrti in grešenja (d)-poziv k očiščenju od tega in pridobitvi prvotne čistosti (d₁). Gre torej najprej za odmik od krščansko pojmovane popolnosti in nato za njeno ponovno pridobitev. Takšna oblika razkriva teocentrično logično premišljen *simboličen kompozicijski princip*, ki vsebinsko izhaja z zemeljskega »raja«, gre preko prvih ljudi na sodobnike ter se s pozivom k spovedi spet vrne na misel o — to pot. — nebeškem raji.

Težnja po absolutni simetriji se veže na idealistični nazor o svetu, kateremu so naravni pojavi izraz nadtvarnih idej. Avtorju je šlo za idejno izrazitost upodobljenih snovi, za nevidni, notranji, le v idejnem svetu eksistirajoči pomen in red. Težnja po svobodnem oblikovanju in nagnjenje k tipiziranju uporablja naravno dane teme kot sredstvo za ustvarjanje lastnega sveta, ki ga določa subjektivna apriorna ideja. Takšna kompozicija daje stvari v idealen in ab-

¹ Milko Kos, *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1953, str. 164.

² E. R. Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern 1954, str. 58.

strakten red, kakršnega narava ne pozna. Ureja jih v simetrijo, ki je izraz trajnega miru in popolne uravnovešenosti, simbol večnega reda, kot vlada v idealističnem idejnem svetu in katerega izraz je lahko samo takšna *idejno pomenljiva in vezana kompozicija*.

V okviru te simbolne vezanosti se oživotvarja nekakšna oblika muzikalno oblikovanega recitativa. Skozi govor je namreč skoraj vsepovsod čutiti ritmični in muzikalni fluid, ki ga določa retorično-patetični zanos. Pojavi stavčnih inverzij (déd naš, narod človečki idr.), ponavljanje istih besed na začetku sledečih si stavkov (anaforična eže in i), mnogovezje, paronimi (dêla dêlati) kažejo na povézanost z biblijskim slogom, torej z elementi pesniške strukture, ki je prihajala iz orientalskih slovstev, in uvrščajo ta tekst v vrsto po karolinški renesansi nastalih srednjeveških tekstov umetne proze v Zahodni Evropi. Z *Brižinskimi spomeniki* se je na Slovenskem pojmu »theodiscus« pridružil pojem »nationes theotiscæ«, ki se je v Nemčiji začel uporabljati že 830. leta³. Ker je življenje v tem času religiozno vezano, ima tudi pismenost sakralni značaj. S klerikalizacijo duhovne kulture je literatura prenehala biti predmet estetskega užitka in je postala dopolnjevanje ter darilo liturģiki. *Literarnost je predstavljala duhovno imetje klerikalne elite in medij cerkvene propagande*.

Romanika pa je bila predvsem receptivna duhovna in slogovna epoha, ki ji je šlo za religiozno obnovo življenja. Za dosego tega cilja se je posluževala naravi oddaljene tipike in formalizma. Abstrakcija resničnosti se tesno veže na oblikovni rigorizem, ki je tudi *II. Brižinski spomenik* podredil nekaterim posebnim, iz orientalskih slovstev prihajajočim ritmičnim zakonitostim. Začetek se glasi takole:

1. Et'è bi déd naš ne sǝgrêšil
2. te v vêki jemù bê žiti,
3. stârosti ne prijeml'ot'i,
4. nikôliježe pečâli ne imỳ,
5. ni slznâ têlêse imqt'i
6. nu v vêki jemù bê žiti.

Akustično je zanimiv pri tem ritmično-akcentuirani stavčni konec, ki je v govornikovem prednašanju moral biti počasi in dobessedno izgovorjen. Spomenik je dobil s tem nekaj vzvišenega in slavnostnega. Značaju recitativnega predavanja je ustrezal po zakonih nekakšnega kurzusa grajeni stavčni konec. Za navedeni odlomek⁴ so ti konci, začeni od predzadnjega ikta dalje, takile:

1. — ∪ ∪ — ∪ (naš ne sǝgrêšil)
2. — ∪ — ∪ (jemù bê žiti)
3. — ∪ ∪ ∪ ∪ ∪ — (stârosti ne prijeml'ot'i)
4. — ∪ ∪ ∪ — (pečâli ne imỳ)
5. — ∪ ∪ ∪ — (têlêse imqt'i)
6. — ∪ — ∪ (jemù bê žiti)

Prvi ritmični motiv povsem ustreza latinskemu primeru requiescat in páce (— ∪ ∪ — ∪) in se v teoriji ritma imenuje *cursus planus*. Četrty in peti sta

³ Fritz Martini, *Deutsche Literaturgeschichte*, Stuttgart 1957^a, str. 11.

⁴ Naglase sta ugotovila kolega Jože Toporišič, lektor za slovenski jezik, in Bulcsú Laszló, asistent za indoevropsko jezikoslovje v Zagrebu, za kar jima tu izražam zahvalo.

cursus velox, vendar v njegovi katalektični obliki — ∪ ∪ ∪ — (∪), kjer pomanjkanje nenaglašene zloga nadomesti pavza. Zanimivo je, da se tretja oblika, tako imenovani *cursus tardus*, v približno tretjini analiziranega besedila ne pojavlja, medtem ko se oglašajo drugačne kombinacije, ki so brez dvoma prav tako prispevale k ritmični strukturi *II. Brižinskega spomenika* (n. pr. v navedenih vrsticah ritmični motiv — ∪ — ∪). Obravnavani primer pa je **izbran** tudi zato, ker je na njem mogoče opaziti še pojav homoioteleutona (podobnost stavčnih koncev). Iz latinske proze so znani primeri, kakor: *abiit, abscessit, evasit, erupit* (Ciceronov govor o Katilini), ki jim v našem navedku odgovarjajo:

prijeml'ot'i — imỳ — imot'i in: žiti — žiti.

Vsi smiselno in sintaktično zaključeni stavki tega čustvenega in patetično-zanesenega recitativa so torej nekakšni stih, ki so v medsebojni primerjavi sicer drugačne dolžine in drugačne ritmične strukture, ali vendar stih. V njih ni toge metrične enakosti in monotonosti, ker ne gre za metrično dolgočasen mehanizem, ampak za ritmično vezan govorni organizem. Prvobitni tekst, katerega rekonstruirani arhetip bi bil nujna naloga slovenske filologije, bi najbrž pokazal menjavo 8-, 10- in 12-zložnih stihov, kar se sklada s prvobitnimi načeli slovenske verzifikacije, kakor sta jih ugotovila R. Jakobson in K. Taranovski. Celotna naša analiza pa nakazuje potrebo ponovnega študija *Brižinskih spomenikov*, v katerem naj bi se srečali jezikoslovec, literarni zgodovinar in literarni teoretik. Skupen napor bi lahko pokazal na izjemno mesto tega častitljivega slovenskega in slovanskega spomenika tudi na področju besedne umetnosti.⁵

Ocene, poročila, zapiski

POMENSKA UREDITEV GLAGOLA »VZETI«, IZDELANA NA PODLAGI LEKSIKOLOŠKEGA MATERIALA IZ KARTOTEČNE ZBIRKE SAZU

Naslednja objava naj služi kot dopolnilo k mojemu predavanju »O leksikografskem ugotavljanju in urejevanju besednih pomenov«, ki je bilo priobčeno v prvi letošnji številki »Jezika in slovstva«. Uporabljeno gradivo znaša okrog 2000 kartotečnih listov, nanašajočih se na dobo zadnjih sto let; večje število nadaljnjih v poštevh prihajajočih listov mi ni bilo dostopno, ker niso še alfabetsko urejeni. Iz celotnega gradiva je objavljenih okrog 200 stavkov in fraz, ki kažejo različne pomene in odtenke obravnavanega glagola. Stavki so citirani v okrajšani obliki; sempatja so dopolnjeni z lastnimi zgledi, kjer se je za to pokazala potreba. Objava ima predvsem ilustrativen namen; obseg in dokončno obliko projektiranega Slovarja slovenskega knjižnega jezika bo s sodelovanjem javnosti določil redakcijski odbor.

vzeti, vzamem

I. Z akuzativnim objektom.

1. **Zgrabit** kaj z roko. *Odpri miznico in vzame revolver*. Po navadi z dodatnim

glagolom premikanja. *Prijeti* in. *Vzame svetilko in jo nese k mizi*. V pomenu priprave sledečega dejanja. *Vzela je lastno srce in izpila tiste tri kaplje*.

2. **Polastiti** se česa. — **Ukrasti**, pri-

⁵ Prim. uvod in ob njem navedeno literaturo v knjigi Fran Ramovš — Milko Kos, *Brižinski spomeniki*, Ljubljana 1957. Iz tega dela je vzet tekst in od tam so osnovni kulturno-zgodovinski podatki.